

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: «Психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту
молодших школярів в умовах Нової української школи»

Виконала: студентка 2 курсу групи РО1 - М19z
спеціальності 013 Початкова освіта
Сеник Олеся Василівна
Керівник: Савицька О.В., кандидат психологічних
наук, доцент
Рецензент: Каньоса Н.Г., кандидат психологічних
наук, доцент

Кам'янець-Подільський-2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ	7
1.1 Емоційний інтелект у контексті сучасних психологічних досліджень.....	7
1.2 Переживання як системотвірний чинник у структурі емоційного інтелекту особистості	14
1.3 Психологічні механізми, критерії, показники та рівні розвитку емоційного інтелекту дитини молодшого шкільного віку	18
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	34
2.1. Зміст, організація та методи емпіричного дослідження	34
2.3. Аналіз результатів дослідження розвитку емоційного інтелекту дитини в молодшому шкільному віці.....	42
Висновки до другого розділу.....	63
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	64
3.1. Теоретичне обґрунтування програми психологічного супроводу розвитку емоційного інтелекту молодших школярів	64
3.2. Методичне забезпечення розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в умовах активного соціально-психологічного навчання	70
Висновки до третього розділу.....	88
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94
ДОДАТКИ.....	105

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальні виклики сучасного суспільства загострили проблему емоційного переживання людиною свого буття, пізнання нею навколишньої дійсності й самої себе. Упродовж останніх десятиліть зросла кількість досліджень феномена емоційного інтелекту особистості у психології, соціології, педагогіці та інших науках, що свідчить про його міждисциплінарний характер. У контексті психології проблема розвитку емоційного інтелекту розробляється переважно в галузях психології особистості, емоцій, інтелекту. Введення поняття «емоційний інтелект» у психологічну науку пов'язано здебільшого з науковими розвідками зарубіжних дослідників, зокрема, з обґрунтуванням теоретичних підходів до його концептуалізації (Г. Гарднер, Д. Гоулман, Р. Робертс та ін.), зі з'ясуванням особливостей його розвитку в контексті емоційного лідерства (Р. Бояціс, Д. Гоулман), емоційної компетентності (К. Саарні), емоційної грамотності (К. Стайнер), емоційної креативності особистості (Дж. Еверілл). На пострадянському просторі наукові пошуки спрямовані на дослідження феноменології емоційного інтелекту (Т. П. Березовська, Г. Г. Гарскова, Е. Л. Носенко та ін.), його генези та структури (С. П. Дерев'янку, В. В. Зарицька, В. С. Юркевич та ін.), функцій (Н. В. Коврига, Е. Л. Носенко та ін.), взаємозв'язку з емоційними (І. Ф. Аршава, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін та ін.) та соціальними властивостями (О. І. Власова, О. І. Савенков та ін.) тощо.

У сучасних психологічних дослідженнях здебільшого досліджуються особливості розвитку емоційного інтелекту в дошкільному (М. А. Нгуен), підлітковому (Ю. В. Давидова, Є. О. Іванова, І. Г. Павлова), старшому шкільному (І. В. Опанасюк), студентському віці, зокрема у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю (Ю. В. Бреус, С. П. Дерев'янку, В. В. Зарицька, О. В. Милославська та ін.).

Специфіка розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці відповідно до положень концепції «Нової української школи» передбачає перехід від когнітивно-інформаційної (знаннєвої) до особистісно зорієнтованої освіти. Йдеться про створення розвивального середовища (І. Д. Бех, О. К. Дусавицький, І. С. Якиманська) для розкриття особистісного (М. Й. Боришевський, Р. В. Павелків, М. В. Савчин) та творчого потенціалу дитини (В. О. Моляко, В. О. Татенко, О. Л. Яковлева), формування в учнів бажання та уміння вчитися (В. В. Давидов, О. Я. Савченко), емоційно-ціннісного ставлення до навчання (І. Я. Лернер), створення навчальних ситуацій, які актуалізують емоційний потенціал учнів (О. Я. Чебикін), забезпечують «живе знання» (В. П. Зінченко). З усім тим, у сучасній психологічній практиці й дотепер відсутнє концептуальне обґрунтування феномена емоційного інтелекту молодшого школяра та його ролі в освітньому середовищі, зокрема в освітньому процесі початкової школи. Відтак, теоретична й практична значущість проблеми емоційного інтелекту особистості та недостатня з'ясованість особливостей його розвитку в молодшому шкільному віці й зумовили вибір теми дослідження: «Психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в умовах Нової української школи».

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробці моделі розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати основні теоретичні концепції трактування емоційного інтелекту особистості у вітчизняній і зарубіжній психології.

2. Обґрунтувати концептуальні основи розвитку емоційного інтелекту в онтогенезі та окреслити теоретичні підходи до дослідження розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці.

3. Розробити програму психолого-педагогічного супроводу розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у освітньому процесі початкової школи.

Об'єкт дослідження – емоційний інтелект як інтегральна властивість особистості.

Предмет дослідження – структура, функції, психологічні закономірності та механізми розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано комплекс методів: а) теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, структурування та моделювання – для обґрунтування концептуальних основ розвитку емоційного інтелекту в онтогенезі; б) емпіричні – спостереження, бесіда, анкетування, констатувальний експерименти, тестування, яке включало психодіагностичні методики: «Емоційні обличчя» Н. Я. Семаго «Визначення емоцій за сюжетними малюнками» (Г. А. Урунтаєва, Ю. А. Афонькіна), «Причини і наслідки емоцій» (К. Ізард) – для дослідження рівня розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту; «Методика диференціальних емоцій» (К. Ізард), «Визначення емоційності» (В. В. Суворова), тест «Тривожність» (Р. Темпл, М. Доркі, В. Амен), «Визначення емоційного ставлення» (Н. П. Щербо), «Який ти?» (О. А. Білобрикіна) – для дослідження рівня розвитку емоційного компонента емоційного інтелекту; «Графічний диктант» (Д. Б. Ельконін), «Чотири картинки» (Є. Є. Кравцова) для дослідження рівня розвитку конативного компонента емоційного інтелекту; «Три бажання» (М. А. Нгуен), «Що – чому – як» (М. А. Нгуен),– для дослідження рівня розвитку соціально-комунікативного компонента емоційного інтелекту; в) математично-статистичної обробки даних – описова статистика (знаходження рівнів і частоти вираженості ознаки у відсотках, середнє арифметичне значення).

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані в процесі підготовки майбутніх вчителів початкових класів у закладах вищої освіти при викладанні таких навчальних дисциплін: «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Соціальна

психологія», «Психологія особистості», «Психологія управління», «Педагогіка». Розроблені психологічні рекомендації, а також програма психолого-педагогічного супроводу розвитку емоційного інтелекту молодших школярів можуть використовуватися вчителями початкових класів, батьками з метою формування емоційної компетентності дітей та забезпечення успішності педагогічної взаємодії з учнями.

Основні положення і висновки дипломного дослідження доповідалися та обговорювалися на 5 науково-практичних конференціях:

Всеукраїнській інтернет-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (24-25 жовтня 2019 р., м. Кам'янець-Подільський);

IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська та іноземна мови в початкових класах: актуальні проблеми та інноваційні технології навчання» (18-19 березня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський);

VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (16-17 квітня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський);

Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (15-16 жовтня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський),

студентській науковій конференції (23-24 вересня 2020, м. Кам'янець-Подільський).

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, висновку, додатків. Повний обсяг дипломної роботи складає 153 сторінок тексту, з них 93 сторінки основного тексту. Робота містить 3 таблиць. У списку використаних джерел 121 найменування, обсяг додатків становить 49 сторінки.

ВИСНОВКИ

Нами здійснено теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне дослідження розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці, що дає підстави зробити такі висновки:

1. Емоційний інтелект є інтегральною властивістю особистості, яка відображає пізнавальну здатність людини до розуміння емоцій та управління ними шляхом когнітивної обробки емоційної інформації і забезпечує психологічне благополуччя особистості та успішність соціальної взаємодії. Емоційний інтелект людини є багатовимірним, ієрархічно структурованим системним утворенням, що проявляється у різних формах (емоційний інтелект як властивість: індивіда, суб'єкта діяльності, особистості, суб'єкта життєтворчості, суб'єкта життєдіяльності). Системотвірним чинником емоційного інтелекту особистості є переживання, які відображають його змістові та процесуальні характеристики.

2. Визначено, що емоційний інтелект молодших школярів ґрунтується на динамічній єдності афекту та інтелекту і забезпечується взаємодією когнітивних, емоційних, адаптивних та соціальних здібностей особистості, що зумовлює виокремлення у його структурі взаємопов'язаних компонентів: когнітивного (сприймання, розпізнавання та розуміння власних і чужих емоцій); емоційного (особливості емоційного реагування людини відповідно до індивідуально-психологічних (внутрішніх) та соціальних (зовнішніх) чинників та умов емоціогенної ситуації); конативного (уміння здійснювати емоційну саморегуляцію та управляти емоційним станом інших людей); соціально-комунікативного (використання емоцій у спілкуванні та соціальній взаємодії, прояв емпатії).

Розвиток емоційного інтелекту забезпечують такі психологічні механізми: ідентифікація, наслідування, емоційне зараження, емоційна децентрація, рефлексія, емпатія; основним психологічним механізмом

внутрішньоособистісного емоційного інтелекту є рефлексія, а міжособистісного – емпатія.

3. Відповідно до виокремлених структурних компонентів емоційного інтелекту визначено критерії та показники його розвитку в молодших школярів, а саме: критерієм розвитку когнітивного компонента є розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, а показниками його розвитку: здатність встановити (усвідомити) факт емоційного переживання у себе чи іншої людини; розпізнати емоцію за експресивними ознаками, тобто ідентифікувати те, яку саме емоцію переживає людина; вербалізувати емоцію; розуміти причини, що викликали цю емоцію, та наслідки, до яких вона приведе; критерієм розвитку емоційного компонента є особливості емоційного реагування в емоціогенних ситуаціях, а показниками його розвитку: емоційне самопочуття; емоційність; емоційна стійкість; експресивність вираження емоцій; емоційне ставлення до себе, до інших людей, до навколишнього світу; критерієм розвитку конативного компонента є уміння управляти емоціями, як власними, так й інших людей, а показниками його розвитку: емоційний самоконтроль (контроль інтенсивності емоцій; контроль експресії (зовнішнього вираження емоції); емоційна саморегуляція (довільність емоційної регуляції, тобто здатність стримувати чи викликати різні емоційні переживання, адекватно до ситуацій та умов, що змінюються, соціокультурних норм поведінки, мотивації діяльності); регуляція емоцій інших людей (здатність впливати на емоційний стан інших людей); емоційна креативність; критерієм розвитку соціально-комунікативного компонента є здатність застосовувати емоційні компетенції у спілкуванні та соціальній взаємодії, а показниками його розвитку: розвинута емпатія; відсутність емоційних бар'єрів у спілкуванні; успішність соціальної взаємодії (здатність легко і швидко встановлювати емоційний контакт з іншими людьми; емоційна гнучкість у взаєминах; відсутність конфліктів у міжособистісних стосунках).

4. У розвитку емоційного інтелекту молодших школярів встановлено: психологічні закономірності: у цьому віці емоційний інтелект має

нерівномірний, гетерохронний розвиток. Виявлено етапи його зростання і спадання: міжособистісний емоційний інтелект краще розвинений в учнів 2 і 4 класів, тоді як внутрішньоособистісний – в учнів 3–4 класів; вікові особливості: найменш розвиненим у молодших школярів є когнітивний компонент емоційного інтелекту – здатність до розуміння емоцій як власних, так і чужих, що зумовлено недостатнім рівнем сформованості особистісної рефлексії та емоційної децентрації. Найбільш розвиненим є соціально-комунікативний компонент емоційного інтелекту – здатність до використання емоцій з метою забезпечення успішності спілкування та соціальної взаємодії. Це пов'язано з тим, що молодші школярі в процесі міжособистісної взаємодії здатні відчувати емоційний стан іншої людини, ставити себе на місце інших, однак схильні більше до співпереживання та співчуття, ніж до реального сприяння;

5. Програма психолого-педагогічного супроводу розвитку емоційного інтелекту молодших школярів містить комплекс взаємопов'язаних заходів з учнями, батьками, а також методів та видів роботи (просвітницької, розвивальної та консультативної), спрямованих на їх психологічну обізнаність та формування емоційної компетентності, що забезпечує цілісний вплив на розвиток емоційного інтелекту в молодших школярів та активізацію їхніх емоційно-когнітивних ресурсів.

Основним методом роботи з учнями є соціально-психологічний тренінг, спрямований на розвиток внутрішньо особистісного та міжособистісного емоційного інтелекту молодших школярів, його структурних компонентів (когнітивного, емоційного, конативного, соціально-комунікативного) та психологічних механізмів розвитку (рефлексії, емоційної децентрації, емпатії, емоційної саморегуляції тощо).

Психолого-педагогічними умовами розвитку емоційного інтелекту молодших школярів є: формування в учнів позитивної мотивації до розвитку внутрішньо особистісного та міжособистісного емоційного інтелекту; розвиток емоційного інтелекту молодших школярів у процесі активного

соціально-психологічного навчання; забезпечення суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів; використання психодідактичних засобів розвитку емоційного інтелекту учнів у процесі навчальної діяльності (емоціогенності змісту навчального матеріалу, методів забезпечення емоційності навчання тощо).

Перспективами подальших досліджень є з'ясування гендерної специфіки розвитку емоційного інтелекту в онтогенезі. Крім того, потребують подальшої розробки та апробації психодіагностичні методики для дослідження емоційного інтелекту в дітей; апробації програма з розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 288 с.
2. Андреева Г. М. Психология социального познания. Москва: Аспект Пресс, 2000. 288 с.
3. Андреева И. Н. О новой теории эмоционального интеллекта. *Вестник БДУ. Сер. 3*. 2010. № 3. С. 48–51.
4. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект в структуре индивидуальности. *Философия и социальные науки*. 2010. № 3. С. 8–12.
5. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии : монография. Новополоцк : ПГУ, 2011. 388 с.
6. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект : непонимание, приводящее к «исчезновению»? *Психологический журнал*. 2006. № 1. С. 28–32.
7. Анциферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы. *Психология формирования и развития личности*. Москва : Изд-во МГУ, 1981. С. 3–18.
8. Бандура А. Теория социального научения. Санкт-Петербург: Евразия, 2000. 320 с.
9. Бех І. Д. Рефлексія в дзеркалі духовності особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. Вип. 15. Кн. 1. С. 3–15.
10. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте : психологическое исследование. Москва : Просвещение, 1968. 464 с.
11. Божович Л. И. Социальная ситуация развития и движущие силы развития ребенка. *Проблемы формирования личности*. Москва : МПСИ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. С. 173–179.

12. Бондаренко О. Ф. Суб'єктність як етичний вимір : у пошуках вітчизняної традиції у психотерапії. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 52–69.
13. Боришевський М. Й. Дорога до себе : від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
14. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 3 (12). С. 26–33.
15. Бреслав Г. М. Психология эмоций. Москва : Академия, 2004. 544 с.
16. Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968 с.
17. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Москва : Издво МГУ, 1984. 200 с.
18. Вачков И. В. Психология тренинговой работы : Содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы Москва: Эксмо, 2007. 416 с.
19. Вачков И. В. Сказкотерапия : Развитие самосознания через психологическую сказку. Москва : Ось-89, 2001. 144 с.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
21. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека. Москва : Изд-во МГУ, 1990. 283 с.
22. Вилюнас В. К. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 496 с.
23. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. Москва : Изд-во МГУ, 1976. 143 с.
24. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей : структура, динаміка, чинники розвитку : монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2005. 308 с.
25. Ворожцова О. А. Музыка и игра в детской психотерапии. Москва : Изд-во Института психотерапии, 2004. 90 с.

26. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. Санкт-Петербург: Союз, 1997. 224 с.
27. Выготский Л. С. Детская психология. *Собр. соч.* : в 6 т. Москва : Педагогика, 1984. Т. 4. 432 с.
28. Выготский Л. С. Мышление и речь. *Собр. соч.* : в 6 т. Москва: Педагогика, 1982. Т. 2. С. 5–361.
29. Гаврилова Т. П. Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего и среднего школьного возраста. *Вопросы психологии*. 1974. № 5. С. 107–114.
30. Гарскова Г. Г. Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию. *Тезисы науч.-практ. конференции «Ананьевские чтения»*. Санкт-Петербург: Изд-во СПб. ун-та, 1999. С. 25–26.
31. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. / пер. с англ. Москва : АСТ: Астрель, 2011. 478 с.
32. Давыдов В. В. Слободчиков В. И., Цукерман Г. А. Младший школьник как субъект учебной деятельности. *Вопросы психологии*. 1992. № 3–4. С. 14–19.
33. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. Москва : ИНТОР, 1996. 544 с.
34. Дерев'янку С. П. Развитие эмоционального интеллекта в тренинговых группах / С. П. Дерев'янку // *Психологический журнал*. – 2008. – № 2. – С. 79–84.
35. Дерев'янку С. П. Розуміння емоцій як раціональний компонент емоційного інтелекту. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Серія : Психологічні науки. Чернігів : ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2011. Вип. 94. Т. 1. С. 144–148.
36. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1985. 167 с.
37. Журавльова Л. П. Психологія емпатії : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2007. 328 с.

38. Забаровська С. М. Програма тренінгу емоційної компетентності для практичних психологів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 9. С. 47–59.

39. Запорожец А. В., Неверович Я. З.К вопросу о генезисе, функции и структуре эмоциональных процессов у ребенка. *Вопросы психологии*. 1974. № 6. С. 59–73.

40. Зарицька В. В. Розуміння особистістю власних емоцій. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. акад. С. Д. Максименка. Київ : Главник, 2008. Т. X. Ч. 5. С. 208–217.

41. Зарицька В. В. Розуміння особистістю емоцій інших в структурі емоційного інтелекту. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2010. Т. XII. Ч. 6. С. 154–160.

42. Захаров А. И. Игра как способ преодоления неврозов у детей Москва : Каро, 2006. 416 с.

43. Зейгарник Б. В., Холмогорова А. Б., Мазур Е. С. Саморегуляция в норме и патологии. *Психологический журнал*. 1989. № 2. С. 121–131.

44. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по сказкотерапии. Санкт-Петербург: Речь, 2000. 310 с.

45. Изард К. Психология эмоций. / пер. с англ. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 464 с.

46. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 752 с.

47. Кириленко Т. С. Психологія : емоційна сфера особистості Київ : Либідь, 2007. 256 с.

48. Ковалев А. Г. Эмпатия в процессе практического познания одной личности другой. *Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга* : тезы докладов. Краснодар : Изд-во КГУ, 1975. С. 32–33.

49. Кодлюк Я. П. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності. *Початкова школа*. 2013. № 1. С. 6–9.

50. Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношения в малых группах (общие и возрастные особенности). Минск : ТетраСистемс, 2000. 432 с.
51. Коробко С. Л., Коробко О. І. Работа психолога з молодшими школярами : метод. посіб. Київ : Літера ЛТД, 2008. 416 с.
52. Костюк Г. С. Психологія : підручник для педагогічних вузів Київ : Радянська школа, 1968. 572 с.
53. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников. Москва: Просвещение, 1976. 303 с.
54. Кузікова С. Б. Основи психокорекції. Київ : Академвидав, 2012. 320 с.
55. Лебедева Л. Д. Арт-терапия в педагогике. *Педагогика*. 2000. № 9. С. 27–34.
56. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1977. 304 с.
57. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва: Наука, 1990. 350 с.
58. Люсин Д. В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта : опросник ЭМИн. *Психологическая диагностика*. 2006. № 4. С. 3–22.
59. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. *Социальный интеллект : Теория, измерение, исследования* / под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. Москва : Ин-тут психологии РАН, 2004. С. 29–36.
60. Максименко С. Д. Генетическая психология (Методологическая рефлексия проблем развития в психологии) : монография. Москва: Рефлбук, 2000. 320 с.
61. Максименко С. Д. Ложкин Г. В., Колосов А. Б. От психологического обеспечения к психологическому сопровождению. *Практична психологія і соціальна робота*. 2010. № 12. С. 1–10.

62. Максименко С. Д. Переживання як психологічний механізм саморозвитку особистості. *Педагогічний процес : теорія і практика*: зб. наук. праць. Київ : Вид-во «П/П «ЕКМО», 2005. № 3. С. 343– 361.
63. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури : навч. посіб. Київ: Наукова думка, 1998. 226 с.
64. Максименко С. Д. Структура особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 1. С. 1–13.
65. Макшанов С. И. Психология тренинга : Теория. Методология. Практика : монографія. Санкт-Петербург: Образование, 1997. 238 с.
66. Манойлова М. А. Акмеологическое развитие эмоционального интеллекта учителей и учащихся. Псков : ПГПИ, 2004. 140 с.
67. Манойлова М. А. Развитие эмоционального интеллекта будущих педагогов. Псков : ПГПИ, 2004. 60 с.
68. Маслоу А. Мотивация и личность : пер. с англ. Санкт-Петербург: Евразия, 1999. 478 с.
69. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2012. 112 с.
70. Моліцька М. Терапевтичні казки. з пол. пер. Львів : Свічадо, 2010. 200 с.
71. Мухина В. С. Шестилетний ребенок в школе. Москва : Просвещение, 1990. 175 с.
72. Нгуен М. А. Диагностика уровня развития эмоционального интеллекта старшего дошкольника. *Ребёнок в детском саду*. 2008. № 1. С. 83–85.
73. Нгуен М. А. Психологические особенности формирования эмоционального интеллекта старших дошкольников: на примере российских и вьетнамских детей : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Тамбов, 2008. 24 с.

74. Никандров В. В. Антитренинг, или контуры нравственных и теоретических основ психотренинга. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 176 с.
75. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
76. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 95–109.
77. Олпорт Г. Становление: основные положения психологии личности. *Становление личности* : избр. труды. Москва : Смысл, 2002. С. 166– 216.
78. Опанасюк І. В. Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту старшокласників засобами арт-терапії : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2017. 20 с.
79. Оптимизация педагогического процесса : (В вопросах и ответах) /под ред. Ю. К. Бабанский, М. М. Поташник. Київ : Радянська школа, 1984. 287 с.
80. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.
81. Павлова І. Г. Становлення емоційної зрілості в підлітковому та юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07; Південноукраїнський державний педагогічний ун-т імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2005. 19 с.
82. Палій А. А. Дитяча психодіагностика [Електронний ресурс]. URL : <http://skaz.com.ua/psihologiya/10230/index.html>
83. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории. Москва: Мысль, 1971. 351 с.
84. Пеньковська Н. М. Психологічні умови розвитку рефлексії у молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07; Ін-т психології імені Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2003. 20 с.
85. Перлз Ф. Практика гештальттерапії. Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2005. 469 с.

86. Петровская Л. А. Общение – компетентность – тренинг. Москва : Смысл, 2007. 687 с.
87. Петровская Л. А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. Москва : МГУ, 1982. 168 с.
88. Петрушин В. И. Музыкальная психотерапия. Москва : ВЛАДОС, 2000. 176 с.
89. Поліщук В. М. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці : базові симптомокомплекси : монографія. Суми : Університетська книга, 2012. 478 с.
90. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: А. С. К., 2007. 144 с.
91. Прихидько А. И. Проблема эмоций в зарубежной социальной психологии. *Вопросы психологии*. 2009. № 1. С. 141– 152.
92. Психическое развитие младших школьников / под ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1990. 168 с.
93. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 216 с.
94. Психология жизненного успеха : Опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций / Л. В. Сохань, Е. И. Головаха, Р. А. Ануфриева и др. Киев : Институт социологии НАН Украины, 1995. 149 с.
95. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи : монографія. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2009. 414 с.
96. Робертс Р. Д. Мэттьюс Дж., Зайднер М., Люсин Д. В. Эмоциональный интеллект : проблемы теории, измерения и применения на практике. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2004. Т. 1. № 4. С. 3–26.
97. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека Москва: Прогресс, 1994. 480 с.
98. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. Санкт-Петербург: Питер, 1998. Т. 1. 688 с.
99. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1976. 416 с.

100. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник. Київ : Генеза, 1999. 368 с.
101. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи* / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 34–46.
102. Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности. Одесса : Хорс, 1995. 334 с.
103. Семаго Н. Я. Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и младший школьный возраст. Санкт-Петербург: Речь, 2005. 384 с.
104. Слободчиков В. И. Цукерман Г. А. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте. Вопросы психологии. 1990. № 3. С. 25–37.
105. Слюсарев Ю. В. Психологическое сопровождение как фактор активизации саморазвития личности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01; Санкт-Петербург. гос. ун-т. СПб., 1992. 16 с.
106. Сопиков А. П. Механизм эмпатии. *Вопросы психологии познания людьми друг друга и самопознания*. – Краснодар : Изд-во Кубанского ун-та, 1977. С. 89 – 95.
107. Спиваковская А. С. Психотерапия – игра, детство, семья. Москва : Эксмо-Пресс, 1999. 304 с.
108. Степанов С. Ю. Семенов И. Н. Психология рефлексии: проблемы и исследования. Вопросы психологии. 1985. № 3. С. 31–40.
109. Суворова Н. Интерактивное обучение : новые подходы. *Учитель*. 2000. № 1. С. 64–66.
110. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем. Київ : А.П.Н., 2003. 68 с.
111. Теплов Б. М. Психология и психофизиология индивидуальных различий : Избранные психологические труды. Москва : НПО «МОДЭК», 2009. 640 с.

112. Тіунова О. В. Основи теорії і практики арт-терапії : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2011. 260 с.
113. Фёдорова Ю. П. Психологическое сопровождение личностного развития младших школьников в частной школе : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07; Вятский государственный гуманитарный университет. Курск, 2003. 18 с.
114. Фрейд З. Психоанализ и детские неврозы. Санкт-Петербург: Алетейя, 1997. 296 с.
115. Хуторской А. В. Деятельность как содержание образования. *Народное образование*. 2003. № 8. С. 107–114.
116. Цукерман Г. А. Условия развития рефлексии у шестилеток. *Вопросы психологии*. 1989. № 2. С. 39–46.
117. Шпак М. М. Формування професійної культури особистості як важливої складової професійного становлення майбутнього фахівця. *Формування професійної культури вчителя в контексті інтеграції України в європейський освітній простір* : матеріали регіонального науковопрактичного семінару (Тернопіль, 22–23 травня 2007 р.) / за ред. проф. Г. В. Терещука. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2007. С. 20–22.
118. Эльконин Д. Б. Психология игры. Москва: ВЛАДОС, 1999. 226 с.
119. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. Москва: Знание, 1974. 64 с.
120. Якобсон П. М. Эмоциональная жизнь школьника : психологический очерк. Москва : Просвещение, 1966. 291 с.
121. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. Київ: Освіта, 1993. 208 с.